

HUSSERL İLE FREGE’NİN ANLAM GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI*

Diler Ezgi Tarhan **

COMPARISON OF HUSSERL AND FREGE’S MEANING VIEWS

ÖZ

Husserl ile Frege’nin ‘anlam’ sorunu bağlamında karşılaştırılması, her iki filozofun da anlam, gönderim, doğruluk, tasarım, çokluk, yönelim, düşünce ve sayı gibi konulardaki görüşlerinden hareketle bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Nitekim her iki filozofta da anlam sorunu, filozofların aritmetik nesnelere, tümceleri ve özel adları anlamlandırma biçimlerine, doğruluk problemlerine, tasarlama ediminin anlamlandırma edimiyle ilişkisine, anlamın ontolojik koşullarına ve nesnellik problemi gibi sorunlara açılmaktadır. Dolayısıyla Husserl ile Frege’nin tüm bu sorunlar nezdinde bir karşılaştırmasını yapabilmek adına Frege ile Husserl arasındaki mektuplaşmalar incelenmiş olup bu karşılaştırma, her iki filozofun birbirlerine yönelttikleri eleştiriler ışığında ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anlam, Gönderim, Doğruluk, Sayı, Düşünce.

ABSTRACT

The comparison of Husserl and Frege in the context of ‘meaning’ problem should be considered as a whole compact thing that based on such views of both philosophers about meaning, reference, truth, design, multiplicity, orientation, thought and number. Hence, the meaning problem in both philosophers leads up to the way that the philosophers’ understanding of arithmetic objects, sentences and special

* Bu makale, Diler Ezgi Tarhan’ın Prof. Dr. Cengiz Çakmak danışmanlığında 1 Kasım 2019 tarihinde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı’na teslim etmiş olduğu “Husserl ve Frege’de Anlam Sorunu” başlıklı doktora tezinden faydalanılarak oluşturulmuştur. Söz konusu tezin hazırlanma sürecindeki desteklerinden ötürü danışman hocam Prof. Dr. Cengiz Çakmak ile birlikte tez hazırlık sürecimi titizlikle takip eden hocam Doç. Dr. Özgüç Güven’e teşekkür ederim.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi UBYO Sosyal Hizmet Bölümü.
e-mail: dilertarhan@gmail.com Yazı geliş tarihi: 26.12.2019; kabul tarihi: 13.03.2020.

nouns; the problem of truth, the relationship between design act and meaning act, ontological conditions of meaning, problem of objectivity and so on. Therefore, in order to make a comparison between Husserl and Frege, in the presence of these problems, the correspondences between Frege and Husserl have been examined and this comparison will be put forward in the light of the criticisms of both philosophers which directed to each others.

Key words: Meaning, Reference, Truth, Number, Thought.

...

1) Frege'nin, Husserl'in Psikolojik Sayı Analizine Eleştirisi

Frege, Husserl'e, 1894 yılında, Husserl'in erken dönem eseri olan "Aritmetik Felsefesi"nin¹ ilk cildindeki psikolojik sayı analizine dair şiddetli eleştiriler içeren bir "mektup"² göndermiştir. Aritmetik nesnelere psikolojist bir tutumla analiz edip betimlemiş olan Husserl, bu mektup üzerine hatasını fark ederek aynı eserin ikinci cildini yayınlamaktan vazgeçmiş ve bu eserdeki düşüncelerini eleştirdiği yeni bir eser kaleme almıştır: "Mantıksal Araştırmalar".

Husserl'in ilk önemli eseri olan 'Aritmetik Felsefesi', 'Aritmetiğin Kökeni' olarak da adlandırılabilir. Buradan itibaren 'Aritmetiğin Kökeni', her tür psikolojizme eğilimi sık sık ayrıcalıklı addetmekteydi, bu nedenle, algı yapılarına ve somut öznellik edimlerine itiraz üzerinden aritmetiğin ideal birliklerinin kökensel mânâsı yeniden aktive edilmektedir. O zamandan beri Husserl, empirik bir olgu olmayan ve empirik bir tarihi bulunmayan sayının normatif idealitesi ve aynı zamanda edim yaşantısının ortaya koyduklarıyla hesaplanmaktadır.³

Husserl'in "Mantıksal Araştırmalar"ın ilk cildinde (1900) benimsediği anti-psikolojist tutum, şüphesiz Frege'nin eleştirilerinden beslenmiştir. Fakat Husserl, fenomenolojinin miladı olarak görülen bu eserde anlamın mantıksal bir açıklamasını sunmaya çalışırken Frege'nin eleştirilerinin kendi üzerindeki tesirini itiraf etmemiş ve hiçbir eserinde bu eleştirilerin, Husserl'in psikolojist tutumunu bertaraf etmesi üzerindeki etkisine bir atıfta bulunulmamıştır. Aksine Frege'yi eleştirerek kaplam mantığına dayalı Fregeci görüşleri dayanaktan yoksun bulan Husserl'in Frege felsefesine dair eleştirileri, Frege'nin 24 Mayıs 1894 tarihinde Husserl'e yazdığı mektup sonrası şiddetlenmiştir.

¹ Husserl, Edmund, "Philosophie der Arithmetik. Logische und Psychologische Untersuchungen", I. Band, Halle a.d. Saale: C. E. M. Pfeffer (Robert Stricker), 1891, şurada: Husserl, Edmund, "Gesammelte Schriften. Band I", Ed: Elisabeth Ströcker, Meiner, Hamburg, 1992.

² Frege, Gottlob, "Rezension von 'Edmund Husserl, Philosophie der Arithmetik'", *Leipzig*, 1891, şurada: "Zeitschrift für Philosophische Kritik - 1894". Yeni baskısı şurada: Frege, Gottlob, "Kleine Schriften", Georg Olms, Hildesheim, 1967.

³ Derrida, Jacques, "Husserls Weg in die Geschichte am Leitfaden der Geometrie: Ein Kommentar zur Beilage III der Krisis", Wilhelm Fink Verlag, 2002, s. 37-38.

Frege bu mektupta, “Aritmetik Felsefesi” adlı eserinde Husserl’in sayıları psikolojik düşünme süreçlerine indirgemesi durumunu eleştirmiş ve eleştirisini, ironik bir analogi üzerinden şöyle ifade etmiştir:

Eğer bir coğrafyacı, okyanusların oluşumunun psikolojik olarak açıklandığı bir ‘denizbilim’ tahsili yapacak olsa şüphesiz bu alanda konunun tuhaf bir biçimde ıskalandığı düşüncesine kapılırdı. Benim önümdeki eserle ilgili izlenimim de işte tam olarak böyledir.⁴

Görüldüğü üzere Frege, Husserl tarafından ortaya konulan psikolojik sayı analizini alaycı bir biçimde kritik etmektedir. Nitekim Husserl “Aritmetik Felsefesi”nde sayıların mantıksal bir açıklamasının verilemeyeceğini, olsa olsa psikolojik bir analizinin yapılabileceğini savunarak onları tanımlamaktan ziyade betimlemek yolunu tutmuştur. Frege ise “sayıların tanımlanabilir oldukları düşüncesini savunmakta”⁵ ve sayıları, kavramsal zeminde kalarak tanımlamayı denemektedir. Bu nedenle Husserl’in sayıları betimleme girişiminin nesnellik zemininden koparak onları tamamen insan zihninin psikolojik soyutlamalarına indirgemesi, – aritmetiğin nesnellliğini tehlikeye atması bakımından – Frege’nin eleştirileri oklarının hedefi olmuştur. Frege’ye göre Husserl sayıların, yığınların ya da grupların değil, bilakis kavramların özelliği olduğunu görememiştir.⁶ Oysa Frege açısından sayılar, adların özellikleri (*Eigenschaften*) değil, kavramların nitelikleridir (*Merkmale*). Bu nedenle sayıları “ikinci düzey kavramlar” olarak adlandıran Frege’ye göre sayıların, yığınların gelişigüzel bir birliğine zihin tarafından atfedilen özellikler olarak görülmeleri kabul edilemez, çünkü bu kabul benimsendiği takdirde sayılar, tamamen kişisel ve keyfi bir soyutlama sürecine indirgenerek “yığınlara atfedilen tasarımlar” olarak görülecektir. Hâlbuki bunun tam aksine sayılar, hepimiz uzlaştığı ortak matematiksel işlemleri mümkün kılan nesnel doğruluklardır. Onların rastgele bir soyutlama süreci üzerinden açıklanmaları olanaksızdır. Dolayısıyla Frege, Husserl’in, sayıları “ruhsal etkinliklerin bir sonucu”⁷ olarak görmesini eleştirmektedir. Kaldı ki bu kabul, yalnızca sayıları psikolojikleştirmemekte, ayrıca genel olarak Husserl’in *noematik* anlam, ifade, düşünce ve tasarım arasında hiçbir ayırım yapmadığını da gözler önüne sermektedir ki bu da Husserl’in erken dönem düşüncesinde anlamın nesnellliğini karartmaktadır. Oysa nesnel nitelikteki anlamın öznel tasarımlara indirgenmesi mümkün olamayacağı gibi nesnel yargı içeriklerinin kişisel tasavvurlara indirgenmesi de mümkün değildir. Fakat ne yazık ki Husserl’in psikolojik sayı tanımı, hem sayı ifadesinin mânâsını (*Sinn*), anlamından (*Bedeutung*) ayırt etmeyi başarabilmiş, ne de sayının mânâsını onun tasarımından (*Vorstellung*) ayırabilmiştir. Oysa Frege’ye göre sayılar gerçekten de tasarımlar olsaydı, onların kendilerine has bu öznel karakteri, onlarla bağlantı kurulmasını alenen imkânsız hale

⁴ Frege, “Rezension von ‘Edmund Husserl, Philosophie der Arithmetik’”, *Leipzig*, 1891, s. 332.

⁵ Frege, Gottlob, “Schriften zur Logik und Sprachphilosophie”, *Meiner*, Hamburg, 1971, ss. 318-320.

⁶ Frege, “Rezension von ‘Edmund Husserl, Philosophie der Arithmetik’”, *Leipzig*, 1891, s. 316.

⁷ *A.g.e.* s. 329.

getirirdi.⁸ Husserl, bu sıkıntıyı görememiştir. Öte yandan Frege'ye göre Husserl'de 'soyutlama süreci keyfidir'⁹ ve sayılarla ilgili psikolojik analiz, 'birimlerin eşitliği, bir ile sıfır sayıları ve devreden sayılar hakkındaki soruları yanıtlamak açısından elverişsizdir.¹⁰ Bu yüzden de Husserl'in psikolojik sayı analizi, ne yöntem, ne tutum, ne işlev, ne de kapsam bakımından geçerli kabul edilebilir.

Frege, "Aritmetiğin Temelleri" adlı eserinde sayıları, altına "birinci düzey kavramlar"ın düştüğü "ikinci düzey kavramlar" olarak tanımlamakla, onları "kavramların kavramı" veya "özelliklerin özellikleri"¹¹ olarak niilemektedir. Fakat burada "nitelik" (*Merkmal*) ile kast edilenin, adlara yüklenen bir özellikten (*Eigenschaft*) ziyade, kavramları niteleyen bir nitelik olduğu belirtilmelidir. Zaten Husserl'in Frege'den ayrıldığı nokta da budur: Husserl, sayıları, genel adlara yüklenen özellikler olarak görürken Frege ise sayıların, kavramlara yüklenen ikinci dereceden kavramlar olduklarını savunmaktadır. Dolayısıyla Husserl, sayıyı, "Ne kadar?" veya "Kaç tane?" sorusuna yanıt veren bir özellik olarak görmekte ve psikolojik bir çıkarım sürecine tâbî tutmakta iken Frege ise kavram – kaplam ilişkisi üzerinden sayının kavramsal bir tanımını vermektedir. Bunu yaparken sayı nesnesinin mantıksal tanımına, dilde sayı nesnesini temsil eden sayı sözcüğünün tümce bağlamındaki işlevini çözümleyerek ulaşan Frege, kaplamına ulaşılan sayı nesnesinin kendisini yakalayıp yakalayamayacağımız hakkında ise hiçbir yorumda bulunmamaktadır. Daha doğru bir deyişle Frege'nin amacı sayı nesnesinin kendisine ulaşmaktan ziyade sayı nesnesinin mantıksal kaplamına ve tümce bağlamında yakalanan nesnel anlamına ulaşmaktır. İşte bu amacı, anlam (*Sinn*) ile gönderim (*Bedeutung*) arasında yaptığı ayırım sayesinde gerçekleştiren filozof, sayı nesnesinin kaplamı olan *Bedeutung*'lar kümesine, sayı nesnesinin anlamı (*Sinn*) olan sayı sözcükleri üzerinden varmaya çalışmaktadır. Frege'den farklı olarak Husserl'de ise "*Bedeutung*", anlam; "*Sinn*" ise mânâ anlamında kullanılmaktadır. Husserl'de *Bedeutung* tikel anlama karşılık düşerken *Sinn* ise tüm anlamları kuşatan tümel bir anlama karşılık düşmektedir ki dilimize Arapça'dan girmiş olan "mânâ" sözcüğü tam da bu tümel anlam görüşünü karşılamaktadır.

Husserl ile Frege arasındaki temel ayrımlardan biri de işte bu noktada ortaya çıkmaktadır: Husserl, nesnelere özelliklerini formel kavramlardan ayırarak "bir yığının özelliği olarak sayı"¹² görüşünü benimserken Frege ise sayıları "kavramların kavramı" olarak görmekte ve form kavramlarını kullanmaktadır. Tam da bu nedenle birçok Husserl yorumcusu, Frege'nin form kavramlarına başvurmaması nedeniyle "At kavramı bir kavramdır"¹³ türündeki tümcelerde kavramların yüklem referansı

⁸ *A.g.e.*, s. 317.

⁹ *A.g.e.*, s. 316 & s. 324.

¹⁰ Frege, "Schriften zur Logik und Sprachphilosophie", ss. 324-331.

¹¹ Frege, "Rezension von 'Edmund Husserl, Philosophie der Arithmetik'", Leipzig, 1891, s. 46 & s. 68.

¹² *A.g.e.*, s. 316.

¹³ Frege, Gottlob, "Über Begriff und Gegenstand", şurada: "Vierteljahresschrift für wissenschaftliche Philosophie" - Band 16, ss. 192-205, 1892, s. 196.

olarak görülmesinden kaynaklanan bir anlam krizinin doğduğunu iddia etmektedir. Nitekim Husserlci formel kavramlar kuramı, kavramların “genel ad” olarak kullanımı ile “çokluk” ve “kollektif bağıntı ifadesi” olarak kullanımını birbirinden ayırt etmekte ve formel kavramları ne yüklem referansı, ne kavramın niteliği, ne nesnelerin özelliği, ne de herhangi bir ontolojik alana dair soyut fonksiyon olarak görmektedir.

Çokluk kavramı Husserl için kategorik ve nihai açıdan belirleyici bir kavram değildir, aksine Husserl, soyutlama edimi aracılığıyla – burada Husserl’in geç döneminde söz konusu olduğu haliyle ideasyon anlamındaki soyutlama değil, Wundt’taki anlamıyla belli tasarım unsurlarının aktif bir tam algısı anlamına gelen soyutlamadan söz edilmektedir – fizik olgudan hareketle kazanılan ve Husserl’in ‘temsil tasarımı’na atfettiği soyutlama kast edilmektedir. Her tasarım nesnesi, ister fizik ister psikik olsun, ister somut ister soyut olsun, ister duyum üzerinden ister fantezi üzerinden verili olsun, herhangi bir başka şeyle bir temsilde birleşebilmekte ve o temsil üzerinden sayılabilmektedir. Örneğin: Belli başlı ağaçlar, Güneş, Ay, Dünya ve Mars; bir duygu, melek ve İtalya vs. İşte bir temsili örnek-landiren bu örneklerin hepsinde biz bir çokluktan ve belli bir sayıdan söz edebilmekteyiz.¹⁴

Ayrıca bu kuramla Husserl, bazı tümcelerin bir olgu bireşimini (*Sachverhalt*) betimlemekle apaçıklık kazandığını ve bu zorunluluk üzerinden bir doğruluk değerine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat Frege’nin, kavramların referansı olarak tümce bağlamında yakalanan mantıksal sayı görüşü, Husserl ile birlikte David Bell tarafından da eleştirilmiştir. Bell, Frege’nin ikinci düzey kavramlarını yüklem referansı olarak değil de birer kural olarak görmeyi önermiştir.¹⁵ Ancak Bell, bunu yalnızca formel kavramlar için değil, bilakis tüm kavramlar için teklif etmektedir.¹⁶ Bell, bu teklifin ne Frege ne de Husserl açısından kabul edilebilir olduğunun farkındadır ve kendi görüşünün Frege’den ayrıldığı noktayı şöyle izah etmektedir:

“Tüm bunların Frege’yi hiç de çağrıştırmıyor olmasının sebebi, işin içine transzendenal unsur katmamızdandır. Nitekim Frege’nin karşıtlıklara dair yaklaşımı aslında dünyevi-ydi. Frege, dil [...] hakkındaki doğruluklardan hareketle dünyanın doğasına geçmiştir.”¹⁷

Dolayısıyla Bell’in kavramları kural olarak görme önerisi, sayılarla ilgili tartışmayı, sayıların kavramların niteliği mi, yoksa yığınların özelliği mi olduğu konusundan transzendenal bir düzleme taşımıştır. Oysa Frege, hem transzendenal olana önyargılı, hem de koyu bir anti-psikolojist olmasından ötürü form kavramlarını kendi kuramının dışında tutmakta ve kavramları kurallar olarak görmeyi kabul edilemez bulmaktadır, çünkü Frege’de kavramlar, kaplam vurgusuyla öne çıkmaktadır.

Frege, “Anlam ve Gönderim Üzerine” adlı metninde yaptığı “anlam – gönderim” ayrımını Husserl’e karşı koz olarak kullanmakta ve Husserl’in “Aritmetik Felsefesi”

¹⁴ Illeman, Werner, “Husserl’s Vor-Phänomenologische Philosophie”, S. Hirzel Verlag, Leipzig, 1932, s. 12.

¹⁵ Ayrıca bkz. Bell, David, “Frege’s Theory of Judgement”, Oxford University Press, 1979, s. 78.

¹⁶ *A.g.e.*, s. 77.

¹⁷ *A.g.e.*, s. 78.

adlı eserinden iki yıl evvel ortaya konulmuş olan bu ayrımı kaile almamış olmasını eleştirmektedir. Frege'ye göre Husserl, fenomenoloji öncesi dönemde anlama tasarımı birbirine karıştırmıştır. Frege, Husserl'in öznel tasarımı ya '*Bedeutung*'¹⁸ ya da "*Sinn* ile karıştırdığını"¹⁹ söyleyerek Husserl'in anlama tasarımı arasında da '*Sinn*' ile '*Bedeutung*' arasında da bir ayrım yapmadığını iddia etmiş ve Husserl'in öznel olanla nesnel olanı birbirine karıştırdığını savunmuştur.²⁰ Gerçekten de Husserl, fenomenoloji öncesi döneminde bir edimin tasarımıyla içeriğini bir tutma yanılığında düşmüştür. Her ne kadar Husserl, tasarımı, *intentional* nesneden ayırmayı başarabilmişse de aynı ayrımı, tasarım ile içerik arasında yapamamış, içeriğin de tasarım gibi öznel olduğunu savunmuştur. İşte bu yanılğı, Frege açısından telâfisi mümkün olmayan bir hatadır ki zaten bu hatası nedeniyle Husserl, erken döneminde psikolojizme düşmüş kabul edilmektedir. Husserl'in bu dönem görüşlerine göre iki farklı insanın aynı nesneyi aynı biçimde algılaması veya aynı şey hakkında aynı şeyi düşünmesi olanaksızdır. Gerçi Frege'nin tasarım anlayışında da aynı şey söz konusudur. Yani tasarımlar öznelidir. Fakat Husserl tasarımların öznelliğinden ziyade bu tasarımları, düşünce ve düşünce içerikleriyle bir tutmuş olması bakımından eleştirilmektedir, çünkü bu durumda bizim anlayacak bir dil ve ortak bir anlam örgüsüne sahip olma zeminimiz ortadan kalkmaktadır. Nitekim Frege, Husserl'in psikik ilişkiler betimlemesini şöyle eleştirmektedir: "Bir tasarım, kendisi için tanımlanmış olan içerikleri kendi aralarında kolektif bir biçimde bağdaştırdığı sürece 'çokluk' (*Vielheit*) kavramı altında yer almaktadır."²¹

Frege'ye göre çokluk kavramının kaplamasını düşünme edimleri oluşturmakta ve düşünme edimleri, tasarım sayesinde bir araya getirilmektedir. Ancak tasarımın düşünme edimlerini çokluklar haline getirmesi, onun düşünme edimlerinin apriori doğasını gölgeleyeceği anlamına gelmemektedir. Yani tasarlama edimi, tasarladığı edimlerin nesnelliğini gölgelemeksizin onların bir araya gelme koşullarını belirlemekte ve onlardan çokluklar meydana getirmektedir. Ancak bu demek değildir ki öznel bir tasarımla sentezlenen çokluklar, kendilerini oluşturan edimlerdeki nesnel düşünce içeriklerini yitirir! Husserl, erken döneminde, Frege'nin öznel tasarım ile nesnel düşünce içeriği arasında yaptığı bu ayrımı göz ardı ettiği gerekçesiyle Frege'nin eleştirilerine konu olmuştur, çünkü nesnelliği yitirmiştir. Ayrıca yargı açısından bakıldığında da tümcenin anlamını, tümcenin tasarımıyla karıştırmış; yargı içeriklerini, yargının zihinde uyandığı tasavvurlardan ayırt edememiş olduğu için de yine nesnel nitelikte olması gereken anlama, öznel tasarımlar üzerinden ulaşmaya çalışmıştır.

¹⁸ Frege, "Rezension von 'Edmund Husserl, Philosophie der Arithmetik'", *Leipzig*, 1891, s. 323.

¹⁹ *A.g.e.*, s.319.

²⁰ Frege, Gottlob, "Ausführungen über Sinn und Bedeutung" – (1892-1895), şurada: Gottlob, Frege, "Schriften zur Logik und Sprachphilosophie", Ed: Gottfried Gabriel, ss. 25-34, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1971, s. 31.

²¹ Frege burada 'tasarım' ile Husserlci manâda bir edimi kast etmektedir. Ayrıca bkz. Frege, "Rezension von 'Edmund Husserl, Philosophie der Arithmetik'", *Leipzig*, 1891, s. 315.

2) Husserl'in, Frege'nin Mantıksal Sayı Tanımına Eleştirisi ve Frege'nin Husserl'e Yanıtı

Frege'nin Husserl'e yönelttiği eleştirilerin çıkış noktasında, Husserl'in nesnel anlamları, öznel tasarımlardan ayırt edememiş olması yatmaktadır. Fakat aslında bu geçişlilik Husserl'in erken dönem sayı tanımıyla çelişmemektedir, zira Husserl, bu döneminde zaten sayıların formel ve mantıksal açıdan tanımlanamaz olduklarını düşünmekte, bu nedenle de onları psikolojik açıdan betimlemekle yetinmektedir. Bu nedenle Husserl'e göre eleştirilmesi gereken bir şey varsa, o da Frege'nin açıklanamayacak kadar basit nitelikteki matematiksel nesnelere açıklamaya çalışmış olmasıdır. Fenomenoloji öncesi döneminde Husserl, kavramların en basit hâline denk düşen matematiksel nesne ve işlemlerin, soyutlama yoluyla elde edildiklerini düşünmektedir. Dolayısıyla yapılması gereken, bu soyutlamaya eşlik eden psikik süreçlerin betimlenmesidir. Nitekim Husserl bu konuda Frege'yi şöyle eleştirmektedir:

Yalnızca mantıksal açıdan bir araya getirilmiş şeyler tanımlanabilir. Kavramların en son, en basit haliyle karşılaştığımız anda ise tüm tanımlama sona erer. Nitelik, nicelik, zaman, mekân gibi kavramları artık kimse tanımlayamaz. Aynı durum basit bağıntılar ve bunlarla temellendirilmiş kavramlar için de geçerlidir. Eşitlik, benzerlik, toplama, parça ile bütün, çokluk ile teklik vb. kavramlar, formel - mantıksal bir tanımdan uzaktır. Bu gibi durumlarda yapılabilecek tek şey, söz konusu kavramların somut fenomenlerinin gösterilerek onlardan hareketle soyutlama sürecinin nasıl geliştiğinin açıklanması ve bu soyutlama sürecinin zorunlu olarak ortaya çıktığı yerin netleştirilerek kavramların çeşitli açıklamalar yoluyla birbirlerinden net bir biçimde ayrılıp sınırlandırılmaları ve bu kavramların, onlara yakın başka akraba kavramlarla karıştırılmasını önlemenin ne denli önemli olduğunun gösterilmesidir.²²

Bu alıntı, Husserl'in fenomenoloji öncesi dönemindeki psikolojist tutumunu yeniden gözler önüne sermektedir. Husserl bu dönemde, basit kavramların mantıksal açıklamasını reddetmiş ve onları psikolojik bir süreç üzerinden sınıflandırmıştır. Oysa burada bahsi geçen kavramlar, mantıksal açıdan karmaşık değildir ve mantıksal basitlik, psikolojik basitliği kapsamamaktadır. Fakat Husserl'e göre mantıksal açıdan basit nitelikteki kavramların karmaşık yapıdaki tasarımlarla temellendirilmiş olması mümkündür. Dolayısıyla Husserl'e göre biz "kavram oluşumu için gereken tüm psikik süreçleri, kendi içimizde yeniden üretebiliriz."²³ Frege'nin bu konuda verdiği kavram tanımları ise Husserl açısından saçmadır, çünkü Frege, matematiksel nesnelere mantıksal tanımını vereceği yerde, onların kaplamına takılıp kalmıştır. Örneğin Frege, bir doğrunun yönü ve bir kavramın sayal sayısı gibi kavramların - özel bir bağıntı türü olan - "eş sayıllık" üzerinden tanımlanabileceklerini ileri sürmekte ve bu bağıntıyı şöyle açıklamaktadır:

²² Husserl, "Philosophie der Arithmetik. Logische und Psychologische Untersuchungen", s. 119.

²³ *A.g.e.*, s. 119.

- “a doğrusunun yönü ‘a doğrusunun paraleli’ kavramının kaplamadır”²⁴
- “F kavramının sayal sayısı ‘F kavramıyla eşsayılı’ kavramının kaplamadır.”²⁵

Görüldüğü üzere Frege, birebir eşleme bağıntısıyla kavramların kaplamaları üzerinden bir eş-sayıllığa ulaşmakta ve bu eş-sayıllık bağıntısının bizi ‘kavram – kaplam’ ilişkisi üzerinden sayının mantıksal bir tanımına ulaştıracağına inanmaktadır.²⁶ Fakat Husserl, Frege’nin bu girişimini eleştirmektedir, Husserl’e göre Frege, sayı kavramını tanımlamaktan ziyade onun kaplamasını belirlemiştir.²⁷ Öte yandan Husserl’e göre kaplamaları arasında aynılık bağıntısı kurulan kavramlar özdeş değildir.²⁸ Kaldı ki bunlar özdeş olsaydı bile kaplamalar arası benzerlikten hareketle ancak kısır bir döngüye ulaşırdı, çünkü Husserl’e göre Frege, kaplamalar arası eşleme bağıntısından sayıların kümesine, oradan da sayı nesnelere nasıl ulaşıldığı konusunda açıklayıcı bir beyanda bulunmamıştır. Dolayısıyla Husserl, Frege’nin, sayının eksiksiz bir tanımını veremediğini düşünmekte, hatta sayıya nasıl kaplamalar üzerinden vardığının bile muamma olduğunu ileri sürmektedir.

Husserl’in itirazını Frege’nin terminolojisi üzerinden izah edecek olursak: Frege’ye göre “F kavramının sayal sayısı” ile “F kavramıyla eşsayılı olan kavramın kaplamı” ifadelerinin kaplamaları aynıdır. Hatta bunların aynı gönderime sahip oldukları da düşünülebilir. Oysa Husserl’e göre Frege, sayının tanımına *Bedeutung* üzerinden ulaşmaya çalışmakla büyük bir hata yapmaktadır. Çünkü Husserl’in “Aritmetik Felsefesi” dönemindeki sayı düşüncesi, sayının ancak *Sinn* üzerinden tanımlanabileceğini savunmaktadır. Frege’ye göre ise biz tümcelerin ‘*Sinn*’ini mantıksal açıdan analiz ederek onların *Bedeutung*’larına ulaşmakta, fakat sayı nesnelere kaplamasına *Bedeutung* üzerinden varmaktayız. Elbette Husserl ve Frege’nin burada *Sinn* ve *Bedeutung* kavramlarını farklı anlamlara gelecek şekilde kullandıklarının altını çizmekte fayda var. Bu uyarı doğrultusunda Frege, Husserl’in eleştirilerine şöyle yanıt vermiştir:

Görünüşe bakılırsa burada söz konusu olan, psikolojik mantıkçılar ile matematikçiler arasındaki bir uzlaşmazlıktan ibarettir. Onlar [psikolojik mantıkçılar] kelimelerin *Sinn*’ine ve *Sinn*’den ayırt edemedikleri tasarımına bağlı kalmakta, ancak bununla birlikte şeyin kendisini, kelimenin *Bedeutung*’undan ayırmaktadır. Bizim kavramı değil kaplamı tanımlamış olduğumuz yönünde bahsi geçen itiraz ise aslında matematiğin tüm tanımlamalarına ilişkindir.²⁹

²⁴ Frege, Gottlob, “Die Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch-mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl”, Verlag von Wilhelm Koebner, Breslau: Marcus, 1884, s. 79.

²⁵ *A.g.e.*, s. 80.

²⁶ Eşsayılık - eşleme ilişkisi için ayrıca bkz. *a.g.e.*, s. 81-82.

²⁷ Husserl, “Philosophie der Arithmetik. Logische und Psychologische Untersuchungen”, s. 122 ve bu sayfadaki ‘1’ no.lu dipnot.

²⁸ Husserl, ‘*Definiendum*’ ve ‘*Definiens*’ in aynı kaplama sahip olmalarının bu kavramların özdeş oldukları anlamına gelmeyeceğini savunmaktadır.

²⁹ Frege, “Rezension von ‘Edmund Husserl, Philosophie der Arithmetik’”, Leipzig, 1891, s. 319.

Frege'ye göre Husserl'in eleştirisi, tüm matematiksel tanımlamalara ilişkindir. Başka bir deyişle Husserl'in aradığı tanımlar matematikte bulunmamaktadır. Örneğin bir matematikçi için bir koni kesitinin tanımı, tabanı olmayan dairesel bir koni yüzeyi olarak herhangi bir doğruluk değeri almamaktadır. İfadeler, ne kadar çok anlama sahip olursa, zihinde canlandırdıkları tasarım sayısı da o kadar artmakta, fakat bu durum, anlamların tasarımlara indirgenebileceği anlamına gelmemektedir. Kaldı ki zaten önemli olan, bir ifadenin ne kadar çok tasarımı olduğu değil, zihnin bu tasarımlar arasından hangisini seçtiğidir. Dolayısıyla Frege “kavram ile kavram kaplamının aynılığından ziyade kaplamaların çakışması durumunda kavramlar arasında oluşan ilişkinin [eşleme ilişkisinin] ‘nesneldeki aynılığı’ göstermek için yeterli olduğunu ifade etmektedir.”³⁰

Frege açısından bakıldığında, aynı şeyin farklı tanımları, kullanılış amaçlarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Aynı şey hakkındaki farklı tanımlar, farklı anlam ve tasarımlara sahiptirler. Ancak aynı gönderime sahip kavramların farklı göstergelerle ifade edilmesi durumunda, kavramların kaplamaları arasında, nesnelere birbirine ‘eşlendiği’ özel bir ‘aynılık’ ilişkisi saptanmaktadır. Zira eş-gönderimli ifadelerin kaplamaları çakışmaktadır ve Frege bu örtüşmenin, elemanların sayıları arasındaki aynılıktan ileri geldiğini söylemektedir. Kavramların kaplamalarındaki bu nesnelere-arası “özdeşlik bağıntısı”³¹ni, ‘anlam – gönderim’ ayrımı üzerinden açıklayan Frege, bu sayede “ifadelerin farklılığından, işaret edilen nesnelere farklılığına geçmektedir.”³²

Örneğin “Akşam Yıldızı, Sabah Yıldızı’dır” tümcesi, özdeşlik bildiren bir tümce olarak ‘basit bir bilmece niteliğindedir.’³³ Frege bu tümcede eş-gönderimli olan ‘Akşam Yıldızı’ ile ‘Sabah Yıldızı’ ifadelerinin aynı yıldız (Venüs) işaret eden iki farklı anlam olarak bulunmalarını, ‘iki nesnenin çatışması’³⁴ olarak adlandırmakta ve “Akşam Yıldızı, Sabah Yıldızı’dır” tümcesiyle “Akşam Yıldızı, Akşam Yıldızı’dır”

³⁰ Frege, “Schriften zur Logik und Sprachphilosophie”, ss. 319-320.

³¹ “Türün özdeşliği olarak anlamın özdeşliği” konusunda ayrıca Mohanty'nin “Husserl's Thesis of the Ideality of Meanings” kitap içi bölümüne bakılabilir. Mohanty, J. N., “Husserl's Thesis of the Ideality of Meanings”, s. 77-78; şu kitabın içinde: Mohanty, J.N., “Readings on Edmund Husserl's Logical Investigations”, Den Haag, 1977, ss. 76-82. Husserl'e göre “bir nesne, özüne uygun bir biçimde kendisine özdeş bir X bilincine götürmek kaydıyla, - gerçek olsa da olmasa da - kendi anlaşılır birliğini içinde taşıdığı bir belli bir bilinç bağlamında konstitute edilmektedir”, Husserl, Edmund, “Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie”, “Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie”, *Husserliana III/I, Gesammelte Werke*, Den Haag / Dordrecht, Neu hrsg. von Karl Schuhmann. Nachdruck. 1976, s. 313.

³² Frege, Gottlob, “Logik in der Mathematik” (1914), şurada: “Schriften zur Logik und Sprachphilosophie”, ss. 92-165, Meiner, Hamburg, 1971, s. 124.

³³ Hector-Neri, Castaneda, “Thinking, Language and Experience”, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1989, s. 243 & Hector-Neri, Castaneda, “The Self and the I-Guises, Empirical and Transcendental”, şurada: K.Cramer (v.d.), “Theorie der Subjektivität”, ss. 105-140, Frankfurt am Mainz, Suhrkamp, 1987, s. 110.

³⁴ Eş-gönderimli ifadelerde nesnelere çakışması durumu için ayrıca bkz. Frege'nin Liebmann'a yazdığı ‘25.08.1900’ tarihli mektup: Frege, Gottlob, “Kleine Schriften”, Georg Olms, Hildesheim, 1967, ss. 404-406.

tümcesi arasındaki farkı ortaya koymaya çalışmaktadır. Kaldı ki “Akşam Yıldızı, Sabah Yıldızı’dır” tümcesinin, “Akşam Yıldızı, Akşam Yıldızı’dır” tümcesinden farklı olarak bilgimizi genişlettiği aşikârdır. Bu nedenle ilk tümce, ikincisinden farklı olarak totolojik değildir. Frege’ye göre bu tümceler dolaylı bir ifade içinde kullanıldıklarında, eş-gönderimli ifadelerin farklı kullanım biçimlerinin farklı doğruluk değerlerine gönderdiği anlaşılmaktadır. Yani ‘bir doğruluk söz konusu olduğunda’³⁵ tümcelerin semantik içeriği, anlamlar tarafından belirlenmekte, dolayısıyla da tümcenin doğruluk değeri alma koşulları, anlam üzerinden belirlenmektedir. Ancak Frege burada bahsedilen düşünce içeriğinin farklı formları hakkında detaylı bir açıklama sunmamıştır.

3) Anlam – Tasarım – Çokluk İlişkisi Bakımından Husserl ve Frege Arasındaki Ayrılık

Frege, Husserl’in kendisine yönelttiği eleştiriler hakkında itirazda bulunurken iki temel noktada çok haklıdır: Birincisi, erken döneminde Husserl’in tasarımı anlamı birbirine karıştırmış olduğu; ikincisi ise Husserl’in matematikte uygulanmayan tanımları savunuyor olmasıdır. Öncelikle Husserl’in tasarımı anlam arasında belirgin bir ayırım yapamamış olduğu konusundaki Fregeci itirazı haklı bulduğumuzu ifade etmemiz gerekir. Nitekim Husserl’in “Aritmetik Felsefesi” adlı eserinde ve genel olarak fenomenoloji öncesi döneminde ‘*Sinn*’ diye bir kavrama rastlanılmamaktadır. Fakat Husserl bu dönemde anlamların yerini tutan bir soyutluktan, daha doğru bir ifadeyle, Fregeci anlama benzer bir ‘soyut ad’dan (*Abstraktum*) söz etmektedir. Ancak bu soyutluk ontolojik bir statüye sahip değildir. Husserl’in bu terimle ilgili görüşleri daha sonra “Mantıksal Araştırmalar”da gelişip olgunlaşacaktır. Bu ‘soyut ad’ ile Husserl, kavramın altında bulunan nesnelere kast etmiş, fakat nesnelere nesnel kökenini araştırmaktan ziyade, bahsi geçen soyut adın psikolojik kaynağını araştırma yanılığına düşmüştür. Peki Husserl’in ilk olarak “Aritmetik Felsefesi” döneminde ileri sürdüğü bu ‘soyut ad’ kavramının sayı kavramıyla ilgisi nedir? Daha doğru bir deyişle bu soyutluk, sayının tanımlanması sürecinde hangi rolü oynamaktadır?

Husserl için burada sorulması gereken esas soru, ‘çokluk’ ile ‘kolektif yargılar birliği’nin³⁶ özdeş olup olmadığıdır. Ona göre hem çokluğun hem de ‘kolektif bağıntı’nın³⁷ temelinde aynı ‘soyut ad’³⁸ bulunmaktadır. Fakat bu iki unsur aynı ‘soyut

³⁵ Frege, Gottlob, “Der Gedanke. Eine logische Untersuchung”, şurada: “Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus”, *Band I, II. Defter*, ss. 58-77, 1918, s. 60.

³⁶ Husserl, Edmund, yayınlanmamış el yazması, “A I 33, Bl. 23a – 41 a mit TA” – “XII – 1929” içinde [28a/‘Trv’].

³⁷ Kolektif bağıntı kavramı altında Husserl, bir temsil tasarımı aracılığıyla ortaya konulan, aynı zamanda bu tasarımdan ayrılmış, psişik ilişkiler arasındaki bir bağıntıda varlığa gelen tasarım içeriklerini anlamaktadır.

³⁸ Husserl, “Philosophie der Arithmetik. Logische und Psychologische Untersuchungen”, s. 78.

ad'a dayanıyor olmasına karşın birbirlerinden ayırt edilebilmektedir, çünkü 'kavram' denilince Husserl, adların zihinsel bağıntılarını anlamaktadır. Öte yandan kavramların ortak bir temele sahip olmalarına rağmen birbirlerinden ayırt edilebilmeleri durumu, onlar için ayırt edici bir terminoloji kullanımını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda 'çokluk' kelimesini biz nesnelere arasındaki kolektif bir bağıntıya işaret etmek için değil, kolektif bir bütünün kendisine işaret etmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla genel kavramın temelinde yer alan çokluk, kavramın 'soyut ad'ını temsil etmektedir ki Husserlci terminolojiyle söylendiğinde, çokluk, kavramın '*Bedeutung*'undan³⁹ başkası değildir. Ayrıca çokluk, 'soyut ad'ın mantıksal içeriğini belirleyen bir şey olmaktan ziyade, "kolektif bağıntının soyut ânına sahip olan bir şeydir."⁴⁰ Yani Husserl'deki 'çokluk', Frege'deki *Bedeutung*'a; Husserl'deki 'soyut ad' ise Frege'deki '*Sinn*'e karşılık düşmektedir. Fakat Husserl bahsi geçen 'soyut ad'ı hem bir soyutlama hem de bir genel anlam olarak kullanması nedeniyle anlamı tasarımı indirgemekle suçlanmıştır.

4) Husserl ve Frege'de Kavramlar Arası Özdeşliğin Kaplamalar Arası Yalnızlıkla İlişkisi

Frege, özel adların *Sinn* ve *Bedeutung*'ları arasında yaptığı ayrımın bir türevini de yüklemeler üzerinde yapmış ve yüklem *Bedeutung*'unu 'kavram', tam olarak yüklem değilse de öznenin *Bedeutung*'unu ise 'nesne' olarak belirlemiştir.⁴¹ Kavram sözcüğünden hareketle nesneye varan yolu, özel adlardan hareketle nesneye varan yoldan üstün tutan filozof, 1892 yılından itibaren kaplam ile *Bedeutung* arasında bir ayrıma gitmiş ve kavram sözcüğünün kaplamının, kavramın *Bedeutung*'u ile karıştırılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre birincil düzey kavramların altına düşen nesnelere de ikincil düzey kavramların altına düşen kavramlar da genel kavramın *Bedeutung*'u olarak görülemezler. Başka bir deyişle Frege hem birincil düzey kavramların *Bedeutung*'unun 'nesne' olarak görülmesini, hem de ikincil düzey kavramların *Bedeutung*'unun 'kavram' olarak görülmesini eleştirmiş ve kavramların *Bedeutung*'unun onların gönderdiği doğruluk değeri (*Wahrheitswert*) olduğunu söylemiştir. Kaldı ki zaten Frege, Husserl'i tam da bu ayrımı; yani kavramın kaplamının (*Umfang*) kavramın *Bedeutung*'u ile aynı şey olmadığını göremediği için eleştirmektedir.

Frege'nin Husserl'e yönelttiği eleştirinin içeriğini daha iyi anlayabilmek için Husserl'in bu konudaki görüşlerini hatırlayacak olursak: Husserl'e göre 'özel ad'lar (*Eigennamen*) ile 'kavram sözcükleri' (*Begriffswörter*) arasındaki tek fark, özel adların yalnızca tek bir nesneyi temsil edebilmelerine karşın kavram sözcüklerinin birden fazla nesneyi temsil edebilmeleridir. Dolayısıyla Husserl, özel adlarla kavram sözcükleri

³⁹ Husserl'in *Bedeutung* ile işaret ettiği anlam, Frege terminolojisindeki *Sinn*'e denk düşmektedir.

⁴⁰ A.g.e., s. 78.

⁴¹ Frege, "Über Begriff und Gegenstand", s. 199.

arasında radikal bir ayrım gözetmemiş ve benzer bir indirgemeyi boş bir kavrama sahip tümcelerle boş ad içeren tümceler arasında da yapmıştır. Yani Husserl, boş bir kavramla ilgili yükleme sahip olan tümcelerle boş bir ad içeren tümceler arasında hiçbir mantıksal ayrım yapmamaktadır.

Bu kanaatten hareketle *Araştırmalar* 'daki anlam özdeşliği sorunu ile *Mantık*'taki yargı özdeşliği sorunu arasındaki bağıntı gündeme gelmektedir. Her iki metinde de Husserl yargıyı '*Bedeutung*' anlamında kullanmaktadır.⁴²

Husserl'de özel adların işaret ettikleri nesnelere arasındaki aynılık, benzer biçimde yüklemelerin kaplamalarının çakışması durumunda da ortaya çıkmaktadır. Peki bu çakışma durumunda söz konusu olan, yalnızca kavramların kaplamalarının değil, ayrıca da *Bedeutung*'ların, yani kavramların kendilerinin çakışması mıdır? Eğer gerçekten de kaplamaların çakışması aynı zamanda kavramların kendilerinin de çakıştığı anlamına gelmekteyse, o zaman kaplamaları çakışan yüklemelerin yalnızca eş kaplama sahip olmakla kalmayıp ayrıca da aynı kavrama işaret etmeleri gerekirdi. Oysa Frege bu ihtimali açıkça reddetmektedir. Frege'ye göre kaplamalar arası aynılık bağıntısı bizi kavramlar arası bir aynılığa götürmemektedir. Başka bir deyişle özdeşlik ilişkisi bizi kavramlar arası bir özdeşliğe değil, kaplamalar arası (dolayısıyla da nesnelere arası) bir özdeşliğe götürmektedir. Öte yandan Frege'ye göre özel adların *Bedeutung*'ları ile kavramların *Bedeutung*'ları farklı yapıdadır. Aynen yüklemelerin boşluklu bir yapıda olması gibi yüklemelerin *Bedeutung*'ları da boşluklu yapıdadır. Fakat özel adlar ile onların *Bedeutung*'larında böyle bir boşluk bulunmamaktadır. Örneğin 'iç açılı' aynı olan 'üçgen' ile 'eşkenar üçgen' kavram sözcüklerinin *Bedeutung*'u aynıdır ve bu *Bedeutung* yüklemsel bir doğaya sahip olmadığı için kavram olarak değil, bir nesnenin adı olarak düşünülme durumundadır. Ancak aynılık ilişkisinin hem nesnelere hem de kavramlar arasında bulunması gerekliliğinden hareketle, benim tarafımdan 'birinci dereceden ilişki' olarak adlandırılan her aynılık ilişkisinin, aynı zamanda benimle kavramlar arasındaki 'ikinci dereceden bir aynılık ilişkisi' olarak da adlandırılması gerekir. O halde yukarıda bahsi geçen ilişkinin, 'F' kavramı altında yer alan her nesneye 'G' kavramı altında yer alan bir nesnenin karşılık gelmesi (ve tam tersi) durumunda, 'F' ve 'G' kavramları arasında gerçekleştiğini söyleyebiliriz.⁴³

Yukarıda bahsi geçen özdeşlik ilişkisini bir örnek üzerinden izah edecek olursak: Örneğin '(G1) (a = b) ↔ (φ)(φa ↔ φb)' ifadesinde özdeşlik ilişkisi '=' sembolüyle gösterilmektedir. Bu örnekteki kavram sözcükleriyle tekil terimleri değiştirirsek 'λ eşitliği' türünden şöyle bir yeni eşitlik elde ederiz: '(G2) F ≈ G ↔ (x)(Fx ↔ Gx)'. Frege, 'F' ve 'G' ifadelerinin kavramlara değil, aksine özel adlara işaret ettiğini, bu

⁴² Haffernan, George, "Bedeutung und Evidenz bei Edmund Husserl. Das Verhältnis zwischen der Bedeutungs- und der Evidenztheorie in den 'Logische Untersuchungen' und der 'Formalen und transzendentalen Logik'. Ein Vergleich anhand der Identitätsproblematik", Bouvier Verlag Herbert Grundmann, Bonn, 1983, s. 29.

⁴³ Frege, "Ausführungen über Sinn und Bedeutung" (1892-1895), s. 28.

nedenle de buradaki ‘ \approx ’ işaretinin (G1)’deki eşitlik ‘=’ işaretiyle aynı olmadığını söylemektedir. Dolayısıyla ‘kavramların λ -eşitliği’ iki nesnenin çakışması durumuyla bir tutulamaz ve aynı *Bedeutung*’a sahip iki yüklem arasındaki eşitlik ya da aynılık ilişkisi özdeşlik işaretiyle gösterilemez, çünkü bu ifadeler arasında yer değiştirebilirlik (*salva veritate*) durumu söz konusudur. Dolayısıyla kavram sözcükleri, hangi doğruluk değerini alırsa alsınlar her hâlükârda kaplamalarının birbiriyle denk düştüğü kavramlar yerine kullanılabilirler.⁴⁴ Bu bakımdan ‘iç açıları aynı olan üçgen’ ile ‘eşkenar üçgen’ ifadeleri aynı *Bedeutung*’a sahiptir. Fakat Frege *Bedeutung*’u aynı olan kavramların birbirleri yerine kullanılabilir olmalarının onların birbirlerine özdeş oldukları anlamına gelmediğinin altını çizmektedir. Dolayısıyla aralarında ‘*salva veritate*’ ilişkisi olan eş-kaplamalı kavramlar arasındaki aynılık veya eşitlik ilişkisi, onların birbirlerine özdeş olmalarını gerektirmez. Nitekim Frege bu konuda şöyle bir örnek vermektedir:

“ $x^2 = 1$ ” fonksiyonu, her argüman için “ $(x + 1)^2 = 2(x + 1)$ ” fonksiyonuyla aynı değere (doğruluk değerine) sahiptir; yani 1’den küçük bir sayı olmak üzere, karekökü iki katına eşit olan bir sayı kavramı altına düşen her nesne, 1’in karekökü kavramının altına da düşmektedir ve tam tersi de geçerlidir. Bu düşünceleri, yukarıda belirtildiği haliyle ifade edecek olursak şöyle bir şey elde ederiz:

$$(\alpha^2 = 1) \cap ((\alpha + 1)^2 = 2(\alpha + 1))$$

Hakikaten de burada nesnelerin aynılığına (eksiksiz bir örtüşmesine) dayanan fakat onunla karıştırılmaması gereken ikinci düzey bir ilişki elde ederiz. Şöyle yazarsak:

$$\alpha (\alpha^2 = 1) = ((\alpha + 1)^2 = 2(\alpha + 1))$$

bunu fonksiyon değerleri arasındaki aynılığın genelliği olarak görmekle, aynı özsel düşüncüyü ifade etmiş oluruz. Burada aynı ikinci dereceden ilişkiye ve beraberinde aynılık göstergesine sahibiz fakat bunlar, bu ilişkiyi nitelemek için tek başına yeterli değildir, aksine onun bir genellik göstergesiyle bağıntı içinde kullanılması gerekmektedir: Nitekim ilk satırda elimizde bir aynılıktan ziyade bir genellik bulunmaktadır:

$$\xi (\xi^2 = 1) = \alpha (\alpha + 1)^2 = 2(\alpha + 1)$$

Fakat bu ifadede, kavramlar arasındaki bir aynılıktan ziyade (ki zaten bu imkânsızdır) nesnelere arasındaki bir aynılığa, yani kavramların kaplamaları arasındaki bir özdeşliğe sahip bulunmaktayız.⁴⁵

⁴⁴ “Özel adın gönderimi (*Bedeutung*) onun nitelediği veya adlandırdığı nesnedir (*Gegenstand*). Kavram-sözcüğü ise sözcüğün mantıktaki meşru kullanımına uygun biçimde kullanılması halinde, bir kavrama gönderimde bulunmaktadır. Bunu açık kılmak için, işlem mantıkçılarına karşı, kaplam mantıkçıların daha çok lehine görünen bir konuyu hatırlatacak olursam: Aynı kaplama sahip kavram sözcüklerinin birbirleriyle yer değiştirmeleri, doğruluk değerinde hiçbir değişikliğe yol açmamakta ve çıkarımlar, mantık yasalarıyla bağlantılı olarak yalnızca kavramların farklı kaplamalara sahip olmaları durumunda birbirlerinden ayrılmaktadır. Temel mantıksal ilişki, tüm kavramlar arası ilişkilerin kendisine dayandırıldığı; nesnelerin bir kavram altına düşme ilişkisidir. Yukarıda söylediğimiz üzere nesne bir kavramın altına düşmeyle, aynı kaplama sahip tüm kavramların altına düşmüş olmaktadır zaten. Böylece nasıl ki ‘özel ad’lar aynı doğruluk değerini muhafaza ederek birbirleri yerine kullanılabilirlerse, aynı şey aynı kaplama sahip kavram sözcükleri için de geçerlidir. Elbette bu yer değişikliklerinde düşünce de değişecektir, fakat bu değişen düşünce, tümcenin gönderimi (*Bedeutung*) değil, anlamıdır (*Sinn*). Fakat bu şey, yani doğruluk değeri değişmeden kalmaktadır” Frege, “Ausführungen Über Sinn und Bedeutung” (1892-1895), s. 25.

⁴⁵ Frege, “Ausführungen Über Sinn und Bedeutung” (1892-1895), s. 30.

Frege, kaplamları çakışan kavramları özdeş görmese de kaplamlar arası aynılık bağıntısı üzerinden nasıl olup da sayı nesnesine geçildiği sorusunu yanıtlamadan bıraktığı için Husserl tarafından eleştirilmektedir. Frege'nin kuramında sayı kavramının mantıksal açıdan basit bir iddiayla açıklandığını düşünen Husserl'e göre Frege'nin tanımları, kavramlardan ziyade kaplamlarla ilgilidir. Frege ise bu eleştirileri kabul etmez ve kendi kuramının kaplamlarla değil, kavramlarla ilgili olduğunu söyler. Ancak Husserl kavramların kaplamasını onların *Bedeutung*'larına indirgeme yanılığısına düştüğü gerekçesiyle Frege'nin kavramlarını, kaplamlar olarak görmektedir. Hâlbuki Frege'ye göre tartışmanın konusu, tanımların kavramlarla mı yoksa kaplamlarla mı ilgili olduğundan ziyade kavramların mantıksal nesnelere olarak 'üçüncü bir alan'a (*dritte Reich*) ait olup olmadıklarıyla ilgilidir. Nitekim kavramların *Bedeutung*'lar alanına ait olduklarını ileri sürmekle Frege, onların nesnelliğini kurtarmış, Husserl ise böyle bir *Bedeutung*'lar âleminin varlığını reddederek nesnel anlamları konuşlandıracağı bir üçüncü âlem fikrine karşı çıkmıştır. Çünkü Husserl'e göre şayet böyle bir üçüncü âlân mümkün olsaydı bile *Bedeutung*'lar yine bu alana ait olamazdı, çünkü bu alanda yalnızca nesnelere bulunmaktadır, oysa *Bedeutung*'lar nesne değil, nesnelere yönelmemizi sağlayan kavramlardır.

5) Husserl ve Frege'de Düşünce ile İçerik Farkı

Kaplamları aynı olan kavramların yer aldığı iki farklı tümce, farklı *Sinn*'lere sahiptir. Frege'ye göre bir tümcenin genel *Sinn*'i; özel adın *Sinn*'i ile yüklem *Sinn*'inden oluşmakta ve tümcenin 'düşünce'sini (*Gedanke*) içermektedir. Ancak Frege'nin tümcenin *Sinn*'ini tümcenin düşüncesine indirgeme yanılığısına düştüğünü, hâlbuki düşünceleri *Sinn*'in bir parçası olarak görmesi gerektiğini daha önce izah etmiştik. Şimdi Frege'nin düştüğü bu 'anlam – düşünce' özdeşliği yanılığını bir örnek üzerinden serimleyelim.

Frege (A1) 'Koni kesiti, bir düzlemin ve daire konisi yüzeyinin kenar kesitidir' ve (A2) 'Koni kesiti, düz bir eğridir ve onun paralel koordinatlardaki eşiti, ikinci derecedendir' tanımlarını ileri sürerek bu tanımların mantıksal formülasyonunu şu şekilde yapmaktadır:

(A1) $(x)[(x \text{ bir koni kesiti}) \leftrightarrow (x \text{ bir düzlemin ve dairesel bir koni yüzeyinin kenar kesitidir})]$

(A2) $(x)[(x \text{ bir koni kesiti}) \leftrightarrow (x \text{ düz bir eğridir ve onun paralel koordinatlardaki eşiti ikinci derecedendir})]$

Frege bu tanımlarda aynı doğruluk değerine sahip iki önermeyi örneklendirerek her iki tümcede de doğruluk değerinin özel adlar aracılığıyla elde edildiğini göstermiştir. Frege'ye göre 'x' değişkeni, aldığı her değer için farklı bir doğruluk değerine göndermektedir. Bu iki tanımda da tümcenin sağındaki ve solundaki ifadeler, aynı

kavrama işaret eden yüklemeldir. Yani ifadelerin sağındaki ve solundaki yüklemelerin *Bedeutung* 'u birbiriyile aynıdır. Ancak bu iki tümcedeki *Sinn* 'ler farklı olduğundan tümcelerde içerilen düşünceler de farklıdır. Frege'ye göre kavramlar, düşüncelerin değil, yüklemelerin *Bedeutung* 'unun bir parçasıdır.

“Koni kesiti” (*Kegelschnitt*) kavram-sözcüğünün gönderimi (*Bedeutung*), ‘ikinci dereceden eğri’ kavram-sözcüğünün gönderimiyle aynıdır veya ‘Koni kesiti, ikinci dereceden eğri kavramıyla örtüşmektedir’ dediğimizde, ‘koni kesiti kavram-sözcüğünün gönderimi’ ifadesi, bir kavramdan ziyade nesnenin adı olmaktadır, zira bu ifade, doymamış yüklemel doğadan ve belirsiz bir tanımlıkla kullanılma imkânından yoksundur. Aynı şey ‘koni kesiti’ kavram-sözcüğü için de geçerlidir. Fakat her ne kadar aynılık ilişkisi yalnızca nesnelere açısından düşünülebilir olsa da kavramlar açısından da benzer bir ilişki bulunmaktadır; nesnelere arasındaki aynılık ilişkisini ‘birinci dereceden ilişki’ olarak adlandırdığım yerde, kavramlar-arası ilişki ise benim tarafımdan ‘ikinci dereceden ilişki’ olarak adlandırılmaktadır.⁴⁶

Tüm bu tartışmaların akabinde, 1914 yılında yayınlanan “Matematikteki Mantık” (*Logik in der Mathematik*) adlı metninde Frege, yeniden tanım sorunuyla ilgilenmiş ve ‘hakiki tanımları, yanlış anlaşılmalara sebep olan açıklamalardan ayırmıştır.’⁴⁷ Frege'nin ‘tanım’ ile ‘açıklama’ arasında yaptığı ayrımın daha iyi anlaşılabilmesi için Frege'nin “Geometrinin Temelleri” (*Grundlagen der Geometrie*) adlı kitabında bu konu hakkında söylediklerine kulak verelim:

Açıklamalar, araştırmacıların kendi aralarındaki uzlaşımın amacını ortaya koymakta ve bilimin yayılmasını sağlamaktadır. Bilimsel sistemde açıklamalara yer yoktur, onlar daha ziyade bilime hazırlayıcı olmaktadır, bu yüzden de onlar üzerinden sonuçlara varılamaz. Kendisi için araştırma yapan birisi bu açıklamalara zaten ihtiyaç duymamaktadır. Zira açıklamanın amacı pratik değildir, bu yüzden de amaçlanana ulaşıldığında elde edilenle tatmin olunmalıdır. Dolayısıyla işin içinde biraz da iyi niyet, tolerans ve tahmin vardır.⁴⁸

Görüldüğü üzere Frege, ‘açıklama’ ile bir kavramın izah edilmesinden ziyade, herhangi bir ifadenin en doğru kavramla bağdaştırılmasını anlamaktadır. Dolayısıyla açıklama, kavramı henüz tanımayan biri için hiçbir anlam ifade etmemekte, fakat kavramı tanıyan kişi için o kavramın hangi ifadeyle ilişkilendirileceği konusunda fikir vermektedir.

Frege'ye göre Husserl, *Bedeutung* 'u değil, *Sinn* 'i ilgilendiren tanımlar arayışındaydı. Dolayısıyla Husserl ‘*definiens*’ ile ‘*definiendum*’ arasında, yalnızca *Sinn* bağlamında bir farklılık olabileceğini düşünmektedir. Nitekim koni kesitiyle verdiğimiz iki tanım da açıkça bu durumu ifade etmektedir. Bu örnekte Frege açısından iki farklı yüklem aynı kavrama işaret ettiği görülmektedir. Yani Frege için kavramlar *Sinn* 'ler alanına değil, *Bedeutung* 'lar alanına aittir. Bu nedenle koni kesitiyle ilgili verilen iki

⁴⁶ A.g.e., s. 28.

⁴⁷ Frege, “Logik in der Mathematik”, s. 98.

⁴⁸ Frege, Gottlob, “Über die Grundlagen der Geometrie”, şurada: “Jahresberichte der Deutschen Mathematiker-Vereinigung” - *Band 15*, ss. 293-309, 1906, s. 301.

tanım arasındaki tek fark *Sinn* açısından. Şayet bu iki tanım arasında kavramsal açıdan (*Bedeutung* açısından) da bir fark olsaydı, o zaman bu tanımların her ikisinde de aynı kavrama işaret edilemezdi. Fakat bu iki tanım arasındaki ayrımın *Sinn* ile ilgili olmasına rağmen Frege, ‘Matematikte Mantık’ adlı metninde ‘*definiens*’ ile ‘*definiendum*’ tanımlarında *Sinn*’in ortak olması gerektiğini ileri sürmüştür. Frege bu metninde ‘*definiens*’ ile ‘*definiendum*’ türündeki tanımları eş-*Sinn*’li olarak ele almış ve bunların yer değiştirmesi hâlinde düşüncelerde hiçbir değişiklik olmayacağını savunmuştur. Frege’nin birbiriyle çeliştiği düşünülebilecek bu görüşlerinin aydınlatılabilmesi adına onun bahsi geçen bu epistemolojik ayrımları *Sinn* üzerinden nasıl açıkladığını ortaya koymayı deneyelim.

Frege’ye göre mantıksal açıdan önem taşıyor olmak, psikolojik açıdan önem taşıyor olmakla bir değildir. Kendi içimizdeki ruhsal işleyişi incelediğimizde düşüncelerin her zaman bilincimizde açık bir biçimde bulunmadıklarını fark ederiz. Çoğu zaman bilincimizde açık bir düşünceden ziyade puslu ve anlamı muğlak bir kelime baskın gelmektedir. Eğer istersek o kelimenin bir göstergeyle olan bağlantısını da o kelimeyle birlikte hatırlarız ki bahsi geçen gösterge, o kelimenin *Sinn*’inden başkası değildir. Fakat biz çoğunlukla bunu yapmaktan ziyade bunu yapabilme yetisiyle yetiniriz. Çünkü şayet bir kelimenin *Sinn*’i ile ilgili her şeyi hatırlamak istersek, ilerleme kat edemeyiz. Bilincimiz bunun için yetersizdir, bir noktada tıkanır. Bu yüzden genellikle *Sinn*’i bağdaştıracağımız bir göstergeye (*Zeichen*) ihtiyaç duyarız. Bu gösterge bizim için *Sinn*’i her zaman onunla birlikte zihnimizde taşıyabileceğimiz ve kelimenin içeriğine ihtiyacımız olduğu an onu açıp kullanabileceğimiz bir kap gibidir. Bu açıdan bakıldığında düşünceler kesinlikle bilinç içerikleri olarak görülemez.⁴⁹

Frege’nin bu konudaki görüşünü bir örnek üzerinden izah edecek olursak: Örneğin öyle bir ‘X’ ifadesi düşünelim ki bu ifade Y ve Z ifadeleri üzerinden tanımlanabilsin. Mesela Patrick “Q, T’dir” cümlesini, Henry ise “Q, Y ve Z’dir” cümlesini kurmuş; yani “Q, X’dir” demiş olsun. Bu durumda ‘Q’ ifadesi Patrick tarafından ‘T’; Henry tarafından ise ‘X’ olarak tanımlanmış olmaktadır. Ancak esasında burada Henry’nin cümlesindeki ‘Y ve Z’ ifadesini ‘X’ ile değiştirmek saçmadır. Çünkü her ikisi de zaten aynı şeyi söylemekte ve aynı düşünceyi ifade etmektedir. Fakat Frege’ye göre bu ifadelerin aynı düşünceye sahip olması, onların Patrick ve Henry’nin zihninde aynı içeriğe sahip oldukları anlamına gelmemektedir. Yani Patrick ile Henry’nin farklı öznel ve psikolojik özelliklere sahip olmalarına bağlı olarak ‘Q’ ifadesi hakkında zihinlerinde canlanan tasarım farklı olsa da her ikisi de ‘Q’ tasarımı için kullandıkları ifadeler aracılığıyla aynı düşünceyi ortaya koymaktadır.

Frege’nin ‘*Über Sinn und Bedeutung*’ adlı metninde ifade ettiği bu yaklaşıma göre iki farklı birey, aynı şey hakkında farklı zihinsel tasarımlara sahip olsalar da aynı düşünceyi yansıtabilmektedir. Tanım sorunu bağlamında ifade edilen bu görüşe göre

⁴⁹ Frege, “Logik in der Mathematik”, ss. 101-102.

farklılıkların ifade edilmesinde düşünce kan kaybetmekte ve *Sinn*'ler psişik içeriğin belirlenmesinde yetersiz kalmaktadır. Böylece Frege *Sinn* ile *Bedeutung* arasında yaptığı ayrımı tanımlar sorunu bağlamında revize etmiş ve *Sinn*'lerin psişik içeriği belirlediği görüşünden vazgeçmiştir. Zira cümleyi ifade eden kişinin düşünce içeriğinin, cümlenin *Sinn*'i tarafından belirlendiği yönündeki Fregeci sav bugün reddedilmeye mahkumdur. Çünkü Frege pekâlâ *Sinn*'i olmasına karşın düşünce içermeyen, dolayısıyla da hiçbir doğruluk değerine göndermeyen tümcelerden de söz etmektedir. Şayet düşünce, *Sinn* tarafından belirlenmekteyse, düşünce içermemesine karşın *Sinn* sahibi olan gönderimsiz tümcelerin imkânı nasıl ispatlanacaktır? İşte burası Frege'nin yumuşak karnıdır.

6) Husserl ve Frege'nin Kavram Görüşleri Arasındaki Ayrılık

Husserl, Frege'nin aksine sayı kavramının tanımını, sayı kavramının kaplamından bağımsız vermeye çalışmıştır. Ancak Frege'ye göre sayının nesnel bir tanımına *Sinn* 'ler üzerinden varılması olanaksızdır. Kaldı ki eğer bu mümkün olsaydı bile zaten Husserl, *Sinn* 'leri Frege'de olduğu gibi nesnel anlamlar olarak ele almamıştır ki Husserl'in *Sinn* 'ler üzerinden verdiği bir sayı tanımını nesnel olabilsin! Dolayısıyla sayının, tasarımlarla karıştırılan öznel bir *Sinn* anlayışı üzerinden temellendirilmesi olanaksızdır. Bu nedenle Frege, Husserl'i hem *Sinn* 'leri öznel tasarımlardan ayıramamış olması hem de sayının tanımına *Sinn* üzerinden varmaya çalışması bakımından eleştirmektedir. Peki Husserl'de kavramlar gerçekten de Frege'nin iddia ettiği gibi *Sinn* 'ler alanına mı aittir? Husserl gerçekten de *Sinn* 'ler ile tasarımları birbirine karıştırmış ve kavramları öznelleştirilmiş midir? Ve son olarak Frege'de kavramlar *Sinn* 'ler alanına mı yoksa *Bedeutung* 'lar alanına mı aittir? Frege ile Husserl arasındaki gerginliği daha iyi analiz edebilmemiz için bu soruların yanıtlanması elzemdir.

Husserl'de kavramlar 'kavranabilir birlikler' olmaktan ziyade, psişik özelliklerdir ve bir şeye nasıl yönelim gösterdiğimizi belirlemektedir. Bu bakımdan Husserl'de kavramlar, öznel kabul edilmektedir. *Sinn* 'ler ise bilincimizin kast etme biçimlerini belirleyen ancak kavramlardan farklı olarak yüklemel bir doğaya sahip olmayan nesnelere. Yani Husserl kavramlara, *Sinn* 'lerin işlevine sahip olma özelliğini atfetmiş ancak onları ontolojik açıdan farklı bir statüde görmekle kavranılamaz psişik süreçlere indirgemmiştir. Frege'de ise kavramlar *Bedeutung* 'lar alanına aittir. Bu nedenle de kendi aralarında yer değiştirebilirler. Zaten Frege '*salva veritate*' adını verdiği bu 'yer değiştirebilirlik' kabulü sayesinde kavramların öznel olamayacaklarını ortaya koymuştur. Frege'ye göre kavramlar, Husserl'deki 'intentional nesnelere' alanına ait olmalıdır. Frege bu görüşüyle Husserl'in fenomenoloji-öncesi dönemindeki düşüncelerine taban tabana zıt bir anlayışı savunmaktadır.

Husserl, fenomenoloji-öncesi döneminde, kavramları psişik özellikler olarak görmek ve çoğu kavramı tanımlanamaz kabul etmektedir. Fakat öte yandan basit

ve tanımlanamaz bir doğası olduğunu iddia ettiği bu kavramları psikolojik bir analize tabi tutmaktan da geri durmamıştır. Daha önce belirttiğimiz üzere Husserl'in Frege'de eleştirdiği nokta, Frege'nin tanımlarının kavramlardan ziyade kaplamalarla ilgili olmasıydı. Husserl'in 'kavram'dan anladığı şey ise Frege'den oldukça farklıydı: Husserl, Frege'nin aksine 'kavram' ile ne *Bedeutung*'u ne de *Sinn*'i kast etmektedir. Husserl'e göre kavram, bir yargı içeriğini, bir kanaati vs. belirleyen öznel ve psişik bir özelliktir. Husserl'in bu dönemdeki kavram görüşü Frege'deki '*Sinn*' anlayışına tekabül etmektedir. Ancak Husserl'de kavramlar öznel olmasına karşın Frege'deki '*Sinn*'ler neseldir. Frege zamanla hem *Bedeutung*'ların hem de *Sinn*'lerin özdeşlik tanımları için belirleyici olduğuna inandığı nesnel *Sinn*'lerin psişik içeriği belirlemede yetersiz kaldıklarına ikna olmuştur. O halde "N, Z kavramına sahiptir" gibi bir cümle ne Frege'deki anlamıyla bir kavramı ne de bir kavram sözcüğünün *Sinn*'ini kast etmektedir. İşte böyle bir durumda bu cümleyle kast edilenin ne olduğunu belirleyebilmenin tek yolu psişik unsurlardan yardım almaktır. Örneğin şayet Frege semantiği psişik içeriği belirlemek noktasında yeterli olsaydı, o zaman "N, Z kavramına sahiptir" cümlesinin doğruluk koşulunun 'B [N, S(Zx)]' olarak gösterilmesi gerekirdi. Şüphesiz burada 'B' psikolojik bir ifadeyi temsil etmekte, 'S' ise ifadeleri *Sinn*'leri üzerinden sunmaktadır. Dolayısıyla 'N, Z kavramına sahiptir' ifadesinin 'X, Z'dir' cümlesinin *Sinn*'i olarak psişik bir ilişkiyi temsil ettiği söylenebilir. Zaten Husserl "ifadede dile getirilen her *Sinn*'in bir temsil olduğunu"⁵⁰ ileri sürmektedir. Şimdi 'B [N, S(Zx)]' örneği üzerinden Husserl'in bu örneğe vereceği olası tepkiyi tasavvur etmeye kalkarsak Husserl burada muhtemelen şu itirazda bulunurdu: 'B [N, S(Zx)]' cümlesi, "N, Z kavramına sahiptir" cümlesinin doğruluk koşulunu karşılamamaktadır. Bu örneği daha açık izah edebilmek için sözkonusu cümleleri, daha önce verdiğimiz 'koni yüzeyi' hakkındaki örneğe uyarlayacak olursak öncelikle örnekte verilen her iki ifadenin de aynı *Sinn*'e sahip olduklarını varsaymamız gerekecek ve bu iki ifade nihai olarak şöyle bir formülasyonla karşımıza çıkacaktır:

- B [N, S (x düzlemin ve dairesel bir koninin yüzeyinin kenar kesitidir)]
- B [N, S (x düz bir eğridir ve onun paralel koordinatlardaki eşiği ikinci derecedendir)]

Yukarıdaki her iki cümlelerin de aynı doğruluk koşullarına sahip olduğu görülmektedir. Zaten N'nin "B [N, S (x düzlemin ve dairesel bir koninin yüzeyinin kenar kesitidir)]" kavramına sahipken "B [N, S (x düz bir eğridir ve onun paralel koordinatlardaki eşiği ikinci derecedendir)]" kavramına sahip olmaması mümkün değildir. Öte yandan şayet bu farkın yalnızca psikolojik yaklaşımlarla kavranabileceği söylenecek olursa, o zaman da 'B [N, S(Zx)]' formülünün psişik olgulara yönelik bir ifadeyle tamamlanması; dolayısıyla da bu formülün 'B [N, S (Zx*)] & Ψ(N)' olarak ifade edilmesi

⁵⁰ Husserl, Edmund, "Einleitung in die Ethik. Vorlesungen Sommersemester 1920/1924", *Hua XXXVII, Gesammelte Werke*, Peucker, Henning, Springer, Den Haag / Dordrecht, 2004, s. 267.

gerekirdi. Görüldüğü gibi burada da ‘ $\Psi(N)$ ’ ile kast edilen psişik olgular “B [N, S (x düzlemin ve dairesel bir koninin yüzeyinin kenar kesitidir)]” ifadesi ile “B [N, S (x düz bir eğridir ve onun paralel koordinatlardaki eşiti ikinci derecedendir)]” ifadesinin tamamlanmış hallerinden farklı olacaktı. Keza bu durumda yüklem *Bedeutung*’u yerine *Sinn*’ine yoğunlaşıncı, Frege’nin “N, Z kavramına sahiptir” cümlesiyle ilgili analizi de eksik kalmış olacaktı.

Frege, 1918 yılında yayınladığı ‘Düşünce’ (*Der Gedanke*) adlı yazısında tümcenin *Sinn*’iyle bir tutulan düşünceler üzerinden psikolojik bir ayrıma dikkat çekmektedir. Frege, her ne kadar radikal bir anti-psikolojist olarak semantik yolu psikolojik yola tercih etmişse de yine de kuramında metodolojik açıdan bazı eksiklik ve tutarsızlıkların saptanmasını engelleyememiştir. Örneğin yukarıda ‘Patrick’ ve ‘Henry’ kişileri üzerinden verilen örnekte iki farklı tümcenin aynı doğruluk değerini alma koşullarının araştırılması, semantik bir meseledir. Ancak yine de bu konuda halâ epistemolojik farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Nitekim tanımların *Bedeutung*’ların özdeşliğiyle birlikte ayrıca da *Sinn*’leri talep etmesi, Frege’nin psişik içerik sorununu tanım sorunuyla birlikte ele aldığı anlamına gelmez mi? Bu iddiaya iki şekilde karşı çıkılabilir: Birincisi, Frege’nin tanım sorununda buna mecbur kaldığı söylenebilir. İkincisi ise *Sinn*’lerin psişik içerikleri belirleme konusunda yetersiz kaldıkları söylenebilir. Şayet bu iki itirazdan herhangi birini kabul etmek zorunda kalırsak şüphesiz ikincisi daha kabul edilebilir bir gerekçe gibi görünmektedir.

7) Frege’nin, Husserl’deki Keyfi Soyutlama Sürecine Eleştirisi

Frege, Husserl’in soyutlama sürecinin keyfi olduğunu iddia etmekte ve bu keyfi süreç sonucunda olsa olsa olumsal ve farâzî genellemelere varılabileceğini, fakat katî surette nesnel nitelikteki genel kavramlara ulaşılamayacağını düşünmektedir. Frege’ye göre Husserl’in soyutlama süreci, her şeyi gelişigüzel biçimde ‘bir şey’ (*Etwas*) olarak görme çabasının bir ürünüdür ve Frege, Husserl’in ‘Aritmetik Felsefesi’nde önerdiği bu soyutlama süreci hakkında şunları söylemektedir: “Bu çalışmanın özü, ‘özel’ kelimesinde gizlidir. Oysa nitelikleri göz ardı etmek konusundaki ‘dikkatsizlik’ bu denli sık kullanılmamalıdır ki var olan her şey çözülsün. Fakat nadir de kullanılmamalıdır ki istenen değişim elde edilebilsin. Dolayısıyla her şey ölçülü bir kullanıma bağlıdır ki bu ayarın tutturulması oldukça zordur; yani en azından ben bunu başaramazdım.”⁵¹

Önümüzde bir siyah bir de beyaz kedinin yan yana oturduğunu varsayalım. Renklerini göz ardı edelim: Renksizleşmekte, fakat halâ yan yana oturmakta olsunlar. Vücut duruşlarını göz ardı edelim: Artık oturmuyor olsunlar, fakat başka bir duruşa da sahip değiller, ikisi de halâ belirli bir yerdeler. Mekânı da göz ardı edelim: Mekânsızlaşıyorlar, fakat halâ [birbirlerinden] ayırt edilebiliyorlar. Bu şekilde ikisinden de birer ‘genel kedi kavramı’

⁵¹ Frege, “Rezension von ‘Edmund Husserl, Philosophie der Arithmetik, Leipzig, 1891’”, s. 324.

elde etmiş olmaktadır. Bu yaklaşımı daha da sürdürdükçe her nesnenin kansız bir hayaletle dönüştüğü görülecektir. Böylece sonuçta her nesneden içeriği minimuma indirgenmiş bir şey elde ederiz; ancak elde edilen bu nesne, - bu farkı sağlayan ne olduğunu söylemek [oldukça] güç olmasına rağmen - elde edilmiş herhangi bir başka [içeriksiz] nesneden farklı kalmayı da sürdürmektedir.⁵²

Frege'nin en büyük eleştirisi, Husserl'in bu soyutlama süreci sonunda keyfi olarak varılan 'bir şey'in nasıl olup da diğer şeylerden ayırt edilebileceği noktasında hiçbir ölçüt sunmamış olmasıdır. Oysa Husserl'in 'bir şey' olarak vardığı şey, bir nesne değil, form kavramıdır, dolayısıyla da Husserl'den farklı form kavramlarını birbirinden ayırt edebilmek için bir kriter sunmasını beklemek, Husserl'in 'form kavramları kuramı'nı hiçe saymak demektir. Bu nedenle birçok Husserl yorumcusu Frege'nin Husserl'e dair eleştirilerinin, Frege'nin Husserl'in 'form kavramları'ndan bihaber olmasından kaynaklandığını düşünmektedir. Fakat Frege bu karşı-eleştiri karşısında kayıtsız kalamayarak 'kansız hayalet' diye bilinen ünlü benzetmesini yapmış ve Husserl'in form kavramlarının her şeyi içeriksizleştirmek suretiyle 'kansız birer hayalet'e döndürdüğünü ve Husserl'in nasıl olup da içeriklerinden tamamen arındırılmış bu saf formları birbirlerinden ayırt etmeyi başarabildiği konusunda hiçbir doyurucu açıklama sunmadığını söylemiştir.

8) Husserl ve Frege'nin Dilsel ve Psikişik İçerik Görüşleri Hakkındaki Ayrılık

Jitendra Nath Mohanty 'Husserl ve Frege' (*Husserl and Frege*) adlı kitabında şöyle demektedir:

Bilişsel bir durumun her zaman onu ifade eden tümceyi aştığını ve bir tümceyle her zaman tümcede anlatılandan çok daha fazlasının anlaşıldığını belirtmek istiyorum. [...] Bilişsel içeriğe sahip bir şeyi algılamak ve içeriğini kavramak için tümcenin ifade ettiği anlamı kavramanın yanı sıra ayrıca da o bilişsel unsurun içeriğini refleksiyonla belirlemek gerekmektedir.⁵³

Bilişsel durumun tümcenin ifade ettiği *Sinn*'den daha engin olduğu iddiası, *Sinn*'in psikişik içeriği belirlemede yetersiz kaldığı görüşüyle uzlaşmaktadır, zira Mohanty de benzer biçimde *Sinn*'in bilişsel durumu belirlemedeki yetersizliğini vurgulamakta, bu da bizi yine yukarıdaki bölümde değindiğimiz Dummettçi dilden bağımsız kavram görüşüne sevk etmektedir. Mohanty'i bilişsel içeriğin dilden bağımsız olarak belirle-nebileceği kanaatine sürükleyen sebeplere geçmeden önce kavramların nasıl olup da dilden bağımsız düşünülebildiklerine bakalım.

⁵² A.g.e., ss. 316-317.

⁵³ Mohanty, Jitendra Nath, "Husserl and Frege", Indiana University Press, Bloomington, 1982, s. 114.

“Gareth Evans’ın referans kuramı”⁵⁴ ise Frege’nin anlam kuramını tamamen başaşağı çevirmiştir. Çünkü Evans, dilsel ifadelerin *Bedeutung*’undan yola çıkmak yerine, düşünceden yola çıkmış ve dili ikinci plana atmıştır. ‘Russell Prensibi’ne yakın bir görüş geliştiren Evans, bu prensibin “bir öznenin, neyi yargılamakta olduğu bilinmeksizin asla herhangi bir yargılama sürecine dahil olmayacağıyla ilgili”⁵⁵ olduğunu düşünmekte ve neyin yargılanmakta olduğunun özne tarafından hangi koşullar altında bilinip bilinmeyeceği konusunda şöyle demektedir: Nesnenin ve yargılanmakta olanın ne olduğunun bilinebilmesi için, öznenin “kendi varlığı bağlamında nesneyi algılayıp tanınması ve onunla ilgili tüm ayırt edici olgular hakkında fikir sahibi olması”⁵⁶ gerekmektedir. Evans’a benzer biçimde Dummett da *Bedeutung*’un bir ifadeyi anlamakla kavradığımız şeye indirgenemeyeceğini düşünmektedir. Nitekim eğer *Bedeutung* gerçekten de bir ifadeyi anlamakla kavradığımız şey olsaydı, o zaman iki ayrı ifadenin aynı nesne hakkında olduklarını bilmeksizin onları anlamamız mümkün olmazdı. Kaldı ki zaten eğer bu mümkün olabilseydi, o zaman da *Bedeutung*’un belirlenmesinde nesnenin hiçbir rolü kalmazdı.

Görüldüğü gibi Frege’nin karşı kutbunda yer alan tüm düşünürler, göstergelerden (*Indikatoren*) yola çıkmaktadır. Oysa Frege’nin kuramı aslında yukarıda Dummett’tan söz ederken ifade ettiğimiz tüm soruları yanıtlamaktadır. Frege’ye göre içeriksel bir ifadenin anlaşılabilmesi için onun hangi dil-dışı bağlamda ifade edildiğinin bilinmesi gerekir. Saf içeriksel ifadeler, her şeyi ‘bağlam’a (*Kontext*), hatta bağlamdaki nesnelere indirgemektedir. Eğer şimdiki zamana ait bir zaman bildiriminde bulunulacaksa, düşüncenin doğru anlaşılabilmesi için tümcenin ne zamana ait olduğunun bilinmesi gerekir. O halde konuşmacının zamanı düşünce ifadesinin bir unsurudur. Dolayısıyla ifadenin zamanının bilinmesi zaruridir. Örneğin ‘Bugün yağmur yağmaktadır’ tümcesinde ‘bugün’ ifadesi, takvimin bugün için gösterdiği tarihi (bu tümceyi yazmakta olduğumuz gün olarak 10 Şubat 2018’i) temsil etmektedir. Eğer biz ‘Bugün yağmur yağmaktadır’ tümcesinin düşüncesini saptamak niyetindeyssek o zaman bizim öncelikle ‘bugün’ ifadesinin ilgili olduğu nesneyi tayin etmemiz gerekir ki ‘bugün’ ile kast edilen bugünün tarihidir (10 Şubat 2018). Dolayısıyla da Frege’ye göre bizim ‘Bugün yağmur yağmaktadır’ tümcesinin *Sinn*’ini belirleyebilmemiz için önce ‘10 Şubat 2018’ tarihine işaret eden günle ilgili nesneyi tespit etmemiz gerekir. Başka bir deyişle ‘10 Şubat 2018’in *Sinn*’i her ne olursa olsun, ‘bugün’ ifadesinin ilgili olduğu “nesne, ifadenin *Bedeutung*’unun tespit edilmesi açısından önemlidir. Frege’ye göre *Bedeutung*’un belirlenebilmesi için nesnenin bilinmesi gerekliliği, nesnenin zaten *Bedeutung*’dan bağımsız bir biçimde verilmiş olmasını gerektirmektedir. Peki nesne nasıl olup da ifadenin *Bedeutung*’undan ayrı olarak verilebilmektedir? Frege, nesnelere *Bedeu-*

⁵⁴ Evans, Gareth, “Understanding Demonstratives”, şurada: “Meaning and Understanding”, Ed: Jacques, Bouveresse; Henri, Parrett; De gruyter, Berlin, 1982, ss. 280-303.

⁵⁵ *A.g.e.*, s. 89.

⁵⁶ *A.g.e.*, s. 90.

tung'lardan bağımsız olarak algılanmalarını renk örneği üzerinden açıklamaktadır:

Beyaz dendiğinde genellikle tamamen öznel bir algı akla gelmektedir; ancak ben renklerin günlük kullanımında nesnel bir *Sinn* bulunduğu kanaatindeyim. [Örneğin] 'bembeyaz' tabiriyle kast edilen, gün ışığı altında açıkça algılanıp tanınabilen nesnel bir niteliktir. [...] Dolayısıyla renk sözcüğü, bizim başkalarıyla aynı olup olmadığını bilemediğimiz öznel algımızı tanımlamayan, [...] aksine nesnel bir niteliktir.⁵⁷

Hangimizin hangi rengin adı altında hangi tonu görmekte olduğu hiçbir surette kıyaslanamayacağından söz konusu olan şey hangi tonları görmekte olduğumuzdan ziyade hangi tonlara hangi adı vermiş olduğumuzdur. Zira biz tonlar üzerinden değil, adlar üzerinden dilde bir uzlaşma zemini yakalamaktayız. Bir örnek üzerinden izah edecek olursak: Ben 'kırmızı' adı altında hep aynı tonu görmekte ve 'kırmızı' adını verdiğim bu tonu her gördüğümde onu kırmızı olarak adlandırmaktayım. Dilek adlı arkadaşım ise – 'kırmızı' diye adlandırdığı ton, benim 'kırmızı' diye adlandırdığım tondan farklı olsa bile – her o tonu gördüğünde ona 'kırmızı' demektedir. Ömrüm boyunca her daim 'kırmızı' adını verdiğim tonu her gördüğümde 'kırmızı' olarak adlandıracağıma ve aynı şekilde Dilek de ömrü boyunca kendi 'kırmızı'sını her gördüğünde ona –o ton benim kırmızı adını verdiğim ton altında gördüğüm renkten farklı olsa bile – her seferinde 'kırmızı' adını vereceğine ve her ikimizin 'kırmızı' adını verdiği ton her ikimiz için de hiçbir zaman kırmızılığında bir şey kaybetmeyeceğine göre, biz ömrümüz boyunca bu 'kırmızı' adında uzlaşabiliriz. İşte bu nedenle Frege burada da bir anlam – tasarım ayrımı olduğunu söylemiştir. Ona göre 'kırmızı' adını verdiğim tona karşılık düşen zihnimdeki tasarım, 'kırmızı' adının tasarımını teşkil ederken Dilek'in 'kırmızı' adını verdiği tonun Dilek'in zihnindeki tasarımı ise 'kırmızı' adının Dilek açısından tasarımına tekabül etmektedir. Dolayısıyla renklerin tasarımları kişiden kişiye değişmekte ancak 'kırmızılık' *Bedeutung*'u ile bunun dildeki ifadesi olan 'kırmızı' adı kişiden kişiye değişmemektedir. Zaten bizlerin ortak renklerde ve ortak ifadelerde buluşabilmemiz de buna bağlıdır. Aksi halde her birimiz kendi öznel tasarımını kendine göre adlandırır, hâl böyle de iletişim kuramaz ve ortak anlamlarda buluşamazdık.

Özetle Frege'ye göre psikolojik şeyler, başkası tarafından ulaşılamaz oldukları için özeldirler. Algı ifadeleri ise öznel algıdan farklı olarak nesnel bir niteliği ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu nedenle nesnel algı ifadelerini, öznel tasarımlardan ayırmak gerekir. İşte tam da bu noktada "dil, yönelimsellik (*Intentionalite*) ve anlamı kuşatan bir bilim"⁵⁸ kurulması şarttır. İşte bu görüşün radikal bir savunucusu olarak J.N.Mohanty, "semantik ile fenomenoloji arasındaki bu transzendenal proje"⁵⁹ hayata geçirilmesini iki fikir babasına bağlı görmektedir: Husserl ve Frege. Mohanty'ye göre *Sinn*'in bazı durumlarda deneyimle tamamlanmaya çalışılmasının altında, dene-

⁵⁷ Frege, "Die Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch-mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl", s. 36.

⁵⁸ Mohanty, "Husserl and Frege", s. 114-115.

⁵⁹ *A.g.e.*, s. 114-115.

yimlerin özel bir içeriğe sahip olması yatmaktadır ki bu özel içerik de Husserl'in öne sürdüğü yönelimsel ufuktan başka bir şey değildir. Dolayısıyla Mohanty'e göre *Sinn*'in görüyle doldurulması, deneyimin yönelimselliği sayesinde mümkün olabilmektedir. Bu nedenle fenomenoloji ile semantiğin sentezlendiği evrensel bilimin kurulabilmesi için Husserl ile Frege felsefelerinin harmanlanması şarttır. Kaldı ki Mohanty'nin tüm eserlerinde yapmaya çalıştığı da zaten bu olmuştur. Husserl'i, Frege gözünden; Frege'yi ise Husserl gözünden okuyup yorumlayarak onlardaki eksikliklerin, birbirleriyle gide-rilebilecek boşluklar olduğunu düşünen Mohanty, Husserl ve Frege'nin birbirlerinin oyuntularını doldurarak tamamlanan bir bütünün iki temel unsuru olarak beraberce ele almaları gerektiğini düşünmektedir.

KAYNAKLAR

- Bell, David; "Frege's Theory of Judgement", Oxford University Press, 1979.
- Evans, Gareth; "Understanding Demonstratives", şurada: "Meaning and Understanding", Ed: Jacques, Bouveresse; Henri, Parrett; De gruyter, Berlin, 1982.
- Derrida, Jacques; "Husserls Weg in die Geschichte am Leitfaden der Geometrie: Ein Kommentar zur Beilage III der Krisis", Wilhelm Fink Verlag, 2002, s. 37-38.
- Frege, Gottlob; "Ausführungen über Sinn und Bedeutung" – (1892-1895), şurada: Gottlob, Frege, "Schriften zur Logik und Sprachphilosophie", Ed: Gottfried Gabriel, ss. 25-34, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1971.
- ; "Der Gedanke. Eine logische Untersuchung", şurada: "Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus", *Band I, II. Defter*, ss. 58-77, 1918.
- ; "Die Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch-mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl", Verlag von Wilhelm Koebner, Breslau: Marcus, 1884.
- ; "Kleine Schriften", Georg Olms, Hildesheim, 1967.
- ; "Logik in der Mathematik" (1914), şurada: "Schriften zur Logik und Sprachphilosophie", ss. 92-165, Meiner, Hamburg, 1971.
- ; "Rezension von 'Edmund Husserl, Philosophie der Arithmetik, Leipzig, 1891'", şurada: "Zeitschrift für Philosophische Kritik - 1894". Yeni baskısı şurada: Frege, Gottlob, "Kleine Schriften", Georg Olms, Hildesheim, 1967.
- ; "Schriften zur Logik und Sprachphilosophie", Meiner, Hamburg, 1971.
- ; "Über Begriff und Gegenstand", şurada: "Vierteljahresschrift für wissenschaftliche Philosophie" - *Band 16*, ss. 192-205, 1892.
- ; "Über die Grundlagen der Geometrie", şurada: "Jahresberichte der Deutschen Mathematiker-Vereinigung" - *Band 15*.
- Haffernan, George, "Bedeutung und Evidenz bei Edmund Husserl. Das Verhältnis zwischen der Bedeutungs- und der Evidenztheorie in den 'Logische Untersuchungen' und der 'Formalen und transzendentalen Logik'. Ein Vergleich anhand der Identitätsproblematik", Bouvier Verlag Herbert Grundmann, Bonn, 1983.
- Hector-Neri, Castaneda, "Thinking, Language and Experience", University of Minnesota Press, Minneapolis, 1989, s. 243 & Hector-Neri, Castaneda, "The Self and the I-Guises, Empirical and Transcendental", şurada: K.Cramer (v.d.), "Theorie der Subjektivität", ss. 105-140, Frankfurt am Mainz, Suhrkamp, 1987.
- Husserl, Edmund, "Einleitung in die Ethik. Vorlesungen Sommersemester 1920/1924", Hua XXXVII, Gesammelte Werke, Peucker, Henning, Springer, Den Haag / Dordrecht, 2004.

- Husserl, Edmund, "Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie", "Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie", Husserliana III/I, Gesammelte Werke, Den Haag / Dordrecht, Neu hrsg. von Karl Schuhmann. Nachdruck. 1976.
- Husserl, Edmund, "Philosophie der Arithmetik. Logische und Psychologische Untersuchungen", I.Band, Halle a.d. Saale: C. E. M. Pfeffer (Robert Stricker), 1891, şurada: Husserl, Edmund, "Gesammelte Schriften. Band I", Ed: Elisabeth Ströker, Meiner, Hamburg, 1992.
- Husserl, Edmund, yayınlanmamış el yazması, "A I 33, Bl. 23a – 41 a mit TA" – "XII – 1929" içinde [28a/'Tiv'].
- Illeman, Werner, "Husserl's Vor-Phänomenologische Philosophie", S. Hirzel Verlag, Leipzig, 1932.
- Mohanty, Jitendra Nath, "Husserl and Frege", Indiana University Press, Bloomington, 1982.
- Mohanty, Jitendra Nath, "Readings on Edmund Husserl's Logical Investigations", Den Haag, 1977.
- Tarhan, Diler Ezgi, "Husserl ve Frege'de Anlam Sorunu", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, İstanbul, 2019.